

Ks. Maciej Dżugan (Przemyśl)

Premisla Christiana

t. 19 (2020/2021), s. 93-101

## PRAWDA W KSIĘDZE PSALMÓW\*

Podając rozważanie nad zagadnieniem prawdy w Księdze Psalmów, warto na samym początku zastanowić się, jak ona rozumiana jest w Piśmie Świętym. Czy biblijny termin odpowiada potocznie używanemu pojęciu prawdy? Czy posiada również inne znaczenia?

### 1. Prawda w Biblii

W języku potocznym prawdziwą nazywamy jakąś myśl lub mowę zgodną z rzeczywistością albo jakąś rzeczywistość, która się odsłania i jest jasna, oczywista dla umysłu. Prawda więc to zgodna z rzeczywistością treść słów, interpretacja faktów, przedstawienie czegoś zgodnie z realiami lub to, co rzeczywiście jest, istnieje lub było. Jest to najbardziej podstawowa koncepcja prawdy wypracowana przez filozofię grecką, która kładzie nacisk na intelektualny, poznawczy wymiar prawdy.

Jednak biblijna koncepcja prawdy przybiera nieco inną postać, bo nie opiera się tylko na prostym odniesieniu do rzeczywistości, ale ma swoje głębokie zakorzenienie w relacji człowieka z Bogiem. Innymi słowy z wymiaru intelektualnego, rozumowego, przechodzi bardziej w wymiar relacyjny.

W Starym Testamencie, w języku hebrajskim prawda określana jest zasadniczo przez słowo *'ēmet*. Słowo to posiada cztery podstawowe znaczenia. W pierwszym wymiarze *'ēmet* oznacza: *być mocnym, pewnym, godnym zaufania*. Drugie znaczenie tego słowa to: *stałość i trwanie*, w końcu trzecie wskazuje na ideę wierności, oznacza *być wiernym*. Dopiero ostatnie, czwarte znaczenie odwołuje się do prawdy w sensie intelektualnym, jako odniesienia do rzeczywistości. Już na podstawie analizy samego słowa *'ēmet* możemy więc dostrzec, że biblijne pojęcie prawdy akcentuje trwałość, moc, wypróbowanie, coś stałego, na czym można się oprzeć np. droga prawdy to droga, która zdecydowanie, pewnie prowadzi do celu. Dla Hebrajczyka prawda miała więc charakter relacyjny i moralny, a nie typowo intelektualny. Tak pojmowaną biblijną prawdę można odnosić zarówno do osób, jak i przedmiotów. W odniesieniu do Boga, albo do stworzenia prawda będzie przybie-

---

\* Ukazało się wcześniej drukiem w: S. Harężga (red.), *Zamieszkać w Słowie. Rocznik Dzieła Biblijnego im. św. Jana Pawła II w Archidiecezji Przemyśkiej* 2/2020, Przemyśl 2020, s. 147-156.

rać znaczenie wierności. Właśnie jako wierność słowo *'ēmet* wielokrotnie jest tłumaczone na język polski.

Grecki Stary Testament, czyli Septuaginta, mówiąc o prawdzie posługuje się terminem *alētheia*. Podkreśla się jednak, że w podstawowym swoim znaczeniu *alētheia*, oznacza coś co nie jest ukryte, jest otwarte, przybiera więc bardziej intelektualny odcień. Ukazuje prawdę, jako coś zgodnego z rzeczywistością, sprzeczną z błędem i kłamstwem. Chociaż język grecki wprowadza słowo *pistis*, jako bardziej adekwatne do opisu wierności, stałości, to wydaje się jednak, że słowo *alētheia* zachowuje dwa znaczenia, z jednej strony ideę wiedzy i poznania, z drugiej ideę wierności i pewności. Wymiar intelektualny jest szczególnie obecny w Nowym Testamencie.

Wyraźnie więc widać, że biblijne znaczenie prawdy jest bogatsze od potocznego, bo zawiera w sobie nie tylko wymiar intelektualny, ale przede wszystkim wymiar relacyjny, akcentujący trwałość, stałość, wierność i moc.

Spośród wszystkich ksiąg Starego Testamentu słowo *'ēmet* najczęściej występuje właśnie w Księdze Psalmów, bo pojawia się w niej aż 37 razy na ponad 120 w Starym Testamencie. Jest to zdecydowanie więcej niż w innych księgach Starego Testamentu, w których termin ten możemy spotkać zaledwie kilka lub kilkanaście razy (Iz: 12x; Jr: 11 x). Można więc postawić tezę, że Księga Psalmów najczęściej bezpośrednio mówi o prawdzie ze wszystkich ksiąg Starego Testamentu. Dlatego nie powinien zaskakiwać fakt, że właśnie ta księga stała się przedmiotem rozważań nad biblijnym znaczeniem terminu prawda.

## 2. Księga Psalmów

Jednak nie tylko ten argument wpłynął na wybranie takiego obszaru naszych rozważań. Istotne jest samo znaczenie i wartość Księgi Psalmów, hebrajski Stary Testament składa się z trzech zasadniczych części: Tory, Proroków i Pism. Nie są to jednak części równorzędne. Tą najważniejszą częścią Biblii Hebrajskiej jest Tora, czyli Pięcioksiąg, który zawiera opis najważniejszych wydarzeń wiary Izraela, ale również opis przymierza i praw z nim związanych. Ze względu na znaczną obszerność Pięcioksięgu poznanie, a nawet nauczanie się całej Tory było nie lada wyzwaniem dla przeciętnego człowieka. Mógł sobie na to pozwolić uczony w Prawie, czy faryzeusz, który znaczną część swojego życia przeznaczal na studiowanie Biblii.

Wyjątkowe streszczenie Pięcioksięgu stanowiła właśnie Księga Psalmów. Księga ta zwana również Psalterzem, zawiera w sobie 150 utworów poetyckich, które są rzeczywistymi modlitwami Izraela. Pieśni te mają charakter dziękczynny, błagalny, mądrościowy, przybierają formę hymnów ku czci Boga, króla, czy Syjonu. Również kompozycja Psalterza, składającego się z 5 ksiąg, symbolicznie nawiązuje do Tory: czyli Księgi Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa. Przez swoją specyficzną

formę literacką, jako poezja hebrajska, Księga Psalmów była zdecydowanie łatwiejsza do zapamiętania dla zwykłego Izraelity, który nie tylko uczył się modlitwy, bo tym w swojej istocie są psalmy, ale równocześnie przez nią poznawał najważniejsze zagadnienia teologiczne i moralne swojej wiary. W opinii wielu egzegetów Psałterz urzeka niezwykłym bogactwem teologicznym, będąc streszczeniem najważniejszych prawd teologicznych Starego Testamentu. Skoro bogactwo teologiczne Księgi Psalmów jest tak znaczące, to powinna ona zawierać kompleksową teologię starotestamentalnej prawdy, a jeśli nie, przynajmniej prezentować jej podstawowe i fundamentalne znaczenie.

Poddając analizie użycie słowa prawda w Księdze Psalmów i pamiętając o charakterze relacyjnym tego terminu, szczególnie w Starym Testamencie, można wyodrębnić trzy podmioty, z którymi prawda występuje: Bóg, człowiek i mądrość.

### 3. Bóg jest Prawdą, jest prawdziwy

Księga Psalmów wielokrotnie używa słowa *'ēmet* w odniesieniu do Boga, ukazując Go jako prawdziwego, czyli wiernego. Często możemy spotkać stwierdzenie o wierności Boga: *Czyż proch Cię będzie wysławiał albo rozgłaszał Twą wierność?* (Ps 30, 10); *Ty mnie wybawiłeś, Panie, Boże wierny!* (Ps 31, 1); *Głosiłem Twoją wierność i pomoc* (Ps 40, 11). Jak należy rozumieć tę wierność? Wierność Boga należy postrzegać w relacji do historii zbawienia. Bóg wkracza, ingeruje w historię człowieka, aby obdarzyć go dobrem, wyzwolić od zła i doprowadzić do szczęścia. Wkraczając w historię człowieka, Bóg daje mu obietnice i pragnie zawrzeć z nim przymierze. Wierność Boga wiąże się więc ściśle z Jego obietnicami oraz z przymierzem, które zawiera z ludźmi. Doskonałym przykładem jest przymierze zawarte na Synaju, które wiąże się z obietnicami Boga dla Izraela i z zachowaniem prawa, które jest istotną częścią przymierza. Takie tłumaczenie wierności podaje już Księga Powtórzonego Prawa, która uczy nas, że Jahwe jest *Bogiem wiernym, zachowującym przymierze i miłość do tysiącznego pokolenia względem tych, którzy Go miłują i strzegą Jego praw* (Pwt 7, 9).

Bóg nie tylko pozostaje wierny wobec całej ludzkości, czy całego narodu, ale również poszczególnych ludzi: *Pan zaprzysiągł Dawidowi trwałą (prawdziwą) obietnicę, od której nie odstąpi: «Potomstwo z ciebie zrodzone posadzę na twoim tronie»* (Ps 132, 11). Bóg jest ukazany jako wierny, jeżeli wychodzi do człowieka z określoną obietnicą, czy przymierzem. Jest wobec człowieka stały, niezmienny. Jego obietnica jest pewna, prawo niezmiennie. Słowo Boga nie przemija (Iz 40, 2). Bóg nie kłamie i nie wycofuje się z podjętych zobowiązań. Nigdy nie cofnie swojej obietnicy, nie zaprzeczy swojemu przymierzem, ale będzie mu oddany nawet wtedy, gdy człowiek owej wierności nie dotrzyma.

Psalmiści bardzo często powołują się na wierność Boga w psalmach błagalnych, które ukazują człowieka w sytuacji cierpienia, zagrożenia czy niebezpieczeństwa śmierci. Takie wołanie wydaje się naturalne, bo człowiek widząc swoją bezradność, wzywa Boga na pomoc, przywołując tym samym Jego obietnice, szczególnie odwołując się do przymierza, aby wymóc zbawienną ingerencję Boga, który obiecał przychodzić z pomocą swojemu ludowi. Dlatego w psalmach czytamy: *Jaki będzie pożytek z krwi mojej, z mojego zejścia do grobu? Czyż proch Cię będzie wysławiał albo rozgłaszał Twą wierność?* (Ps 30, 10); *Niech ześle pomoc z nieba, niechaj mnie wybawi, niech hańbą okryje tych, co mnie dręczą; niechaj ześle Bóg swoją łaskę i wierność* (Ps 57, 4). Można dostrzec również wychwalanie wierności Boga przez człowieka, który jej doświadczył: *A ja chcę wielbić na harfie Twoją wierność, mój Boże! Będę Ci grał na cytrze, Święty Izraela* (Ps 71, 22).

Ciekawym ukazaniem wierności Boga jest połączenie słów: *wierność* i *łaska*, a więc *hesed* i *'emet*. Takie złożenie często występuje w psalmach: *Łaskawość i wierność spotkają się z sobą, ucałują się sprawiedliwość i pokój* (Ps 85, 11); *Podstawą Twego tronu sprawiedliwość i prawo; przed Tobą kroczą łaska i wierność* (Ps 89, 15); *bo Twoja łaskawość sięga aż do niebios, a wierność Twoja po chmury* (Ps 108, 5). Czy połączenie tych dwóch terminów zmienia znaczenie słowa prawdy? Takie wyrażenie stanowi szczególne połączenie ojcowskiej dobroci z wiernością Boga. Te dwa atrybuty wskazują na postawę Boga, który jest zatroskany o człowieka, łaskawy i objawia się człowiekowi z miłości, a jednocześnie wskazuje na wierność, która ma charakter protekcyjny, opiekuńczy. Jahwe w świetle tych wyrażeń jest ukazany jako ktoś niezwykle zatroskany o swoje stworzenie. Dobrze to obrazuje psalmista: *Niech na wieki króluje przed Bogiem; ześlij łaskę i wierność, aby go strzegły* (Ps 61, 8).

Powiązanie łaskawości z wiernością nawiązuje również do słabości i grzeszności człowieka, jego upadków i odstępstw. Psalmiści niejednokrotnie podkreślają niedoskonałość i ograniczoność człowieka, który wymaga jednocześnie opieki i pomocy Boga. Człowiek jako korona stworzenia, ze względu na swoją słabość potrzebuje jednak nieustannie miłosierdzia Boga. Połączenie tych dwóch terminów wydaje się pokazywać Boga jako miłosiernego i przebaczącego Ojca, który odpuszcza człowiekowi Jego odstępstwa oraz przyjmuje go, gdy ten na nowo zwraca się do Niego. Psalmista stwierdza: *A Ty, o Panie, nie wstrzymuj wobec mnie Twego miłosierdzia; łaska Twa i wierność niech mnie zawsze strzegą!* (Ps 40, 12); *Ale Ty, Panie, jesteś Bogiem miłosiernym i łaskawym, nieskorym do gniewu, bardzo łagodnym i wiernym* (Ps 86, 15).

W Psałterzu spotykamy również inne przymioty Boga, które łączą się ze słowem prawda: *Ale Ty, Panie, jesteś Bogiem miłosiernym i łaskawym, nieskorym do gniewu, bardzo łagodnym i wiernym* (Ps 86, 15). *Dzieła rąk Jego to wierność i sprawiedliwość* (Ps 111, 7). Zestawienie wierności z łagodnością czy sprawiedliwością wskazuje na stałość danych cnót Boga,

które są Jego trwałymi przymiotami nie podlegającymi odwołaniu, które zawsze okazuje ludziom. Takie sformułowania przyjmują charakter bardziej ogólny i nie wiążą się tak ściśle z przymierzem.

Trzecim wymiarem prawdy Bożej, który spotykamy w Psalterzu to odniesienie do słowa i do prawa Bożego. Psalmiści wskazują: *Wszystkie przykazania Jego są trwałe, ustalone na wieki, na zawsze, nadane ze słusnością i mocą* (Ps 111, 7-8); *Nie odbieraj moim ustom słowa prawdy, bo ufam Twoim wyrokom* (Ps 119, 43); *Twa sprawiedliwość to wieczna sprawiedliwość, a Prawo Twoje jest prawdą* (Ps 119, 142); *Jesteś blisko, o Panie, i wszystkie Twoje przykazania są prawdą* (Ps 119, 151); *Podstawą Twego słowa jest prawda, i wieczny jest każdy Twój sprawiedliwy wyrok* (Ps 119, 160). Psalmiści interpretują słowo Boga jako przepisy Prawa Starego Testamentu. Wszystkie te cytaty jednoznacznie wskazują na nieodwołalność i stałość Bożych nakazów i praw, które zostały ustanowione raz na zawsze, które nigdy nie zostaną odwołane. Przykazania i prawo są świadectwem wierności Boga, są namacalnym dowodem Jego obecności, przychylności i protekcji. Prawo to wola Boża, wyrażona przez słowo, dana człowiekowi dla jego dobra i dla dobra wspólnoty. Ta stałość Bożego prawa i słowa, ich nieodwołalność jednocześnie, są gwarancją sprawiedliwości, a więc szczęśliwego życia człowieka.

#### 4. Prawda u ludzi

Odpowiedzią na prawdę Boga, Jego wierność i łaskawość, która wyraża się bardzo konkretnie w Jego słowie i przykazaniach jest postawa człowieka. Księga Psalmów wskazuje, że nie tylko Bóg może być podmiotem prawdy, ale również człowiek może stanowić taki podmiot. Jednocześnie zaznaczając, że źródłem prawdy jest Bóg, a człowiek może ją przyjąć, gdy otworzy się na Stwórcę.

Psalmy ukazują jak wygląda biblijna relacja człowieka do prawdy: *Bo mam przed oczyma Twoją łaskawość i postępuję w Twojej prawdzie* (Ps 26, 3); *Sprawiedliwości Twojej nie kryłem w głębi serca. Głosiłem Twoją wierność i pomoc. Nie tałem Twojej łaski ani Twojej wierności przed wielkim zgromadzeniem* (Ps 40, 11); *Naucz mię, Panie, Twojej drogi, bym postępował według Twojej prawdy; skłoń moje serce ku bojaźni Twojego imienia!* (Ps 86, 11); *Pan jest blisko wszystkich, którzy Go wzywają, wszystkich wzywających Go szczerze* (Ps 145, 18).

Psalmy wprowadzają pośrednio pojęcie obecne w Starym Testamencie „człowieka prawdy”. Kim jest ów „człowiek prawdy”? „Ludzie prawdy” to ci, którzy już postępują lub chcą postępować w prawdzie, czyli zachować wierność wobec Boga, wobec Jego przymierza oraz Jego słowa. Postępowanie drogą prawdy to nic innego jak postępowanie sprawiedliwe i prawe względem Boga. Zakłada ono na początku poznanie prawdy, czyli doświad-



czenie łaskowości i dobroci Boga oraz Jego wierności, poznanie Jego woli, obietnic, prawa i przymierza. Konsekwencją takiego poznania i doświadczenia wierności Boga jest przyjęcie odpowiedniej postawy moralnej. Dla Hebrajczyka „poznać” nie miało bowiem charakteru intelektualnego, ale przyjmowało charakter relacyjny. Poznać w języku Semitów znaczy *doświadczyć, skosztować, przeżyć, doznać*. Nie znaczy już tylko, że trzeba coś znać, zrozumieć, ale przyjąć odpowiedni sposób postępowania. Mamy tutaj do czynienia z charakterystycznym połączeniem prawdy i doskonałości. Chodzić drogą prawdy, to z jednej strony żyć w bliskości Boga, poddawać się Jego opiece, z drugiej prowadzić życie święte i pobożne, stawiać sobie wysokie wymagania moralne, wynikające z prawdy.

Odpowiedź człowieka nie dotyczy tylko Boga, ale przekłada się również na relacje międzyludzkie. Psalmiści wielokrotnie podkreślają, że takie przyjęcie prawdy ma pozytywny wpływ na życie człowieka: *Ten, który postępuje bez skazy, działa sprawiedliwie, a mówi prawdę w swoim sercu* (Ps 15, 2); *Wszystkie ścieżki Pana – to łaskawość i wierność dla tych, co strzegą przymierza i Jego przykazań* (Ps 25, 10); *Sprawiedliwości Twojej nie kryłem w głębi serca. Głosiłem Twoją wierność i pomoc. Nie tałem Twej łaski ani Twej wierności przed wielkim zgromadzeniem* (Ps 40, 11). Owocem poznania prawdy jest pobożność człowieka, który jest bez zarzutu, postępuje sprawiedliwie i mówi prawdę w swym sercu, czyli oznacza się prawością w myślach i uczuciach, nie jest zakłamany (Ps 15, 1-5; por. także Iz 29, 13).

Poznanie prawdy owocuje dobrymi czynami wobec innych ludzi. Sprawiedliwość nie jest tylko przeżywana w relacji do Boga, ale również w relacji do drugiego człowieka. Szczerość w słowach, wychwalanie Boga i zachowywanie prawa jest oznaką człowieka, który spotkał się z prawdą o Bogu i przyjął ją w sensie moralnym. Sprawiedliwość takiego człowieka widoczna jest w całym jego życiu.

## 5. Prawda objawiona

Ostatnim aspektem prawdy zawartym w Księdze Psalmów jest prawda jako nauka mądrości, prawda objawiona. Wprawdzie jak zaznaczyliśmy wcześniej, prawda w Biblii ma bardziej charakter relacyjny i moralny, to jednak Stary Testament wprowadza również znaczenie intelektualne prawdy. Stanowi ono swego rodzaju podprowadzenie do Nowego Testamentu, gdzie rys prawdy zostaje szczególnie wyeksponowany za sprawą Jezusa Chrystusa i objawienia, które On przynosi. Psalmiści wielokrotnie ukazują prawdę jako drogę, mówią o chodzeniu w prawdzie: *Prowadź mnie według Twej prawdy i pouczaj, bo Ty jesteś Bóg, mój Zbawca, i w Tobie mam zawsze nadzieję* (Ps 25, 5); *Bo mam przed oczyma Twoją łaskawość i postępuję (chodzę) w Twej prawdzie* (Ps 26, 3); *Naucz mię, Panie, Twej drogi, bym*

*postępował według Twojej prawdy; skłoń moje serce ku bojaźni Twojego imienia!* (Ps 86, 11).

Warto dobrze rozczytać te słowa o chodzeniu w prawdzie, bo w psalmach mają one szczególne znaczenie. Motyw drogi i kroczenia nie jest tylko zwykłym opisem sprawiedliwego postępowania, ale jest bardziej przyjęciem nowej filozofii życia. Obydwa te stwierdzenia są bardzo charakterystyczne dla psalmów mądrościowych. Można tutaj chociażby przywołać Ps 1: *Szczęśliwy mąż, który nie idzie za radą występnych, nie wchodzi na drogę grzeszników i nie siada w kole szyderców* (Ps 1, 1). Księga Psalmów zdaje się ukazywać, że prawda jest jednocześnie mądrością Bożą. W końcu wypowiada to sam psalmista, kiedy stwierdza: *Oto Ty masz upodobanie w ukrytej prawdzie, naucz mnie tajników mądrości* (Ps 51, 8). Boża mądrość to zamiary Boga, Jego zbawczy plan, Jego wola, które na co dzień są ukryte przed człowiekiem. Dopiero objawienie Boga czyni je dostępnym dla człowieka, o ile człowiek otworzy się na Stwórcę i przyjmie Jego objawienie. Człowiek, który otwiera się na objawienie Boże, Jego słowo i przykazania, może nauczyć się Boskiej mądrości, jakże różnej od mądrości świata.

Warto jednak zaznaczyć, że biblijna mądrość nie dotyczy tylko sfery intelektualnej, nie chodzi tylko o to, by Boga poznać, zrozumieć Jego wolę, czy plan zbawienia. Biblijna mądrość zawiera w sobie również element praktyczny, zakłada wprowadzenie Bożej woli w życie, Jego nakazów i prawa. Mądrość to praktyka życia szczęśliwego i bogobojnego.

Widać to bardzo wyraźnie w przytoczonych fragmentach psalmów. Mędrce w pełnym znaczeniu jest ten, kto posiadał sztukę dobrego życia, umiejętność postępowania według Bożych przykazań (Ps 25, 4).

Księga Psalmów akcentuje jeszcze jeden ważny wymiar mądrości biblijnej jako prawdy. Wiąże bowiem mądrość ze stworzeniem. Według Biblii to w stworzeniu najbardziej ujawnia się Boża mądrość i poprzez stworzenie człowiek może poszukiwać Bożej mądrości. *Szczęśliwy, komu pomocą jest Bóg Jakuba, kto ma nadzieję w Panu, Bogu swoim, który stworzył niebo i ziemię, i morze ze wszystkim, co w nich istnieje. On wiary dochowuje na wieki* (Ps 146, 5-6). Początkiem bowiem mądrości jest refleksja nad istnieniem świata stworzonego oraz nad człowiekiem jako koroną stworzenia. Takie rozważania otwierają człowieka na prawdziwą mądrość Bożą. Oczywiście, aby ją odkryć, człowiek potrzebuje światła z góry, łaski Boga.

## 6. Oblicza prawdy

Jak więc Księga Psalmów przedstawia prawdę?

Po pierwsze należy zauważyć, że księga ta przedstawia kompleksową koncepcję starotestamentalnego ujęcia prawdy, akcentując jej aspekt relacyjny i moralny, na drugim planie stawiając aspekt intelektualny.

Konsekwencją tego jest fakt, że ukazuje prawdę jako przymiot osoby: Boga, albo człowieka. Bożą prawdę ukazuje jako wierność i stałość Boga, który dotrzymuje złożonych obietnic i zawartego przymierza, niezależnie od wierności człowieka. Ponad to przejawia protekcyjną i ojcowską postawę, pełną łaskowości wobec natury ludzkiej, gotową w każdej chwili okazać miłosierdzie człowiekowi, który zbłądził i zgrzeszył. Konkretnym potwierdzeniem Jego wierności i stałości jest słowo i Prawo, które namacalnie wskazuje na stałość Boga i zapewnia sprawiedliwość, tzn. szczęście człowiekowi.

Prawda jako przymiot człowieka jest natomiast odpowiedzią na wierność Boga. Można zaryzykować stwierdzenie, że jest darem Boga dla człowieka. Gdy człowiek poznaje Boga prawdziwego, jego odpowiedzią jest postawa wierności wobec Bożego słowa i przymierza, sprawiedliwe życie, określane w psalmach jako kroczenie w prawdzie. Postawa taka przybiera również wymiar międzyludzki.

Ostatnim aspektem, na który zwraca uwagę Księga Psalmów, jest aspekt prawdy jako obiektu poznania, jako Bożej mądrości. To nauczanie się nowej filozofii życia, poznanie mądrości Bożej, która zostaje przez Boga przed człowiekiem odkryta. Jednak i w tym wypadku przyjmuje ona wymiar egzystencjalny, gdyż prawda ta nie ma tylko charakteru intelektualnego, ale zgodnie z mentalnością hebrajską, ma silny wymiar praktyczny, musi zostać wprowadzona w życie, w przeciwnym razie dar mądrości, dar prawdy znika.

## Bibliografia

- Brzegowy T., *Pisma mądrościowe Starego Testamentu* (Academica 68), Tarnów 2007.
- Bultmann R., *pistis*, w: *Theological dictionary of the New Testament*, eds. G. Kittel, G. W. Bromiley, G. Friedrich, Grand Rapid 1964, t. VI, s. 174-228.
- Carson D. A., Woodbridge J. D., *Scripture and truth*, Grand Rapids 1992.
- de la Potterie I., *Prawda*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań 1994, s. 763-768.
- de la Potterie I., *Verità*, w: *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, red. P. Rossano, G. Ravasi, A. Girlanda, Milano 2007, s. 1655-1659.
- Human D. J., Stey G. J. (eds.), *Psalms and Hebrews: Studies in Reception*, London-New York 2010.
- Kraus H.-J., *Teologia dei Salmi*, Brescia 1989.
- Maier J., *Między Starym a Nowym Testamentem*, Kraków 2002.
- Quell G., *alētheia*, w: *Theological dictionary of the New Testament*, eds. G. Kittel, G. W. Bromiley, G. Friedrich, Grand Rapid 1964, t. I, s. 232-251.
- Ravasi G., *Psalmi*, t. I, Kraków 2007.
- Scott J. B., *'ēmet*, w: *Theological Wordbook of the Old Testament*, eds. R. L. Harris, G. L. Archer Jr., B. K. Waltke, Chicago 1999, s. 116.
- Synowiec J., *Wprowadzenie do Księgi Psalmów*, Kraków 1996.



- Terrien S., *The Psalms: strophic structure and theological commentary*, Grand Rapids 2003.
- Vanhoozer K. J., *Truth*, w: *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, eds. K. J. Vanhoozer, C. G. Bartholomew, D. J. Treier, N. T. Wright, London 2005, s. 818-822.
- Whybray N., *Reading the Psalms as a book*, Sheffield 1996.